

לעילוי נשמת נחמה ליבוביץ ז"ל,
שרובי תורת ממנה,
במלאות עשר שנים להסתלקותה

יונתן אחיטוב

יעקב אבינו – אבי העבדים העבריים

א. הקדמה

בעיוניה לספר שמות הראתה מורתנו נחמה ליבוביץ, זכרה לברכה, את ההקבלה שבין פרשת שילוח עבד עברי (דברים ט"ו, יב-טו) לבין פרשת שאילת הכלים במצרים (שמות ג', כא-כב).¹ לדבריה, מובלטת הקבלה זאת על ידי השימוש המשותף במילה הנדירה 'ריקם'.² והנה מצאנו, שיש עוד פרשה דומה בתורה שבה מופיעה מילה זאת, הלוא היא נאום יעקב כנגד לבן:

לולי אֱלֹהֵי אָבִי אֱלֹהֵי אֲבֹרְהֶם וּפְחַד יִצְחָק הָיָה לִי כִּי עָתָה רִיקָם שְׁלַחְתָּנִי...
(בראשית ל"א, מב).

בעיון מחודש בהשוואה המשולשת בין פרשיות אלה, נמצאו לי שפע קווי דמיון בין השלוש, רובם על דרך הפשט, מיעוטם על דרך מדרשי חז"ל ופירושי רש"י.

ב. מה בין לבן לפרעה?

יודעה דרשת חז"ל בהגדה של פסח, ה'מלמדת זכות' על פרעה:

צא ולמד מה ביקש לבן הארמי לעשות ליעקב אבינו, שפרעה לא גזר אלא על הזכרים, ולבן בקש לעקור את הכל, שנאמר 'ארמי אבד אבי, וירד מצרימה...!'

וכאן הבן שואל, היכן מצינו בתיאורי ספר בראשית שלבן ביקש לעקור את הכול? מסתבר שהדבר משתמע מדבריו:

הַבָּנוֹת בְּנֹתַי וְהַבָּנִים בְּנֵי וְהַצֵּאֵן צֵאֵנִי וְכָל אֲשֶׁר אֶתָּה רֹאֶה לִי הוּא... (שם, מג).

אם כך, לא השמדת עם עלתה על לבו, אלא גזרת שמד והתבוללות. לולי נגלה אליו ה' בחלום הלילה, היה מחזיר את כל צאצאיו הביתה, הבנות עם הבנים, והרי אנו ובנינו ובני בנינו היינו ארמים תושבי חרן עד היום הזה, ויעקב אבינו, במקרה הטוב, היה שוב עובר במקלו את הירדן הזה, הפעם בדרכו הביתה לארץ כנען.³

1. נ' ליבוביץ, **עיונים חדשים בספר שמות**, ירושלים תשמ"ז, עמ' 133-134.
2. מילה זאת מופיעה בתורה עוד שלוש פעמים נוספות בהקשר שונה לחלוטין, הלוא הוא האיסור להיראות לפני ה' ריקם (שמות כ"ג, טו; ל"ד, כ; דברים ט"ז, טז).
3. מעין ביאור זה מצאתי גם אצל משה חיים קליינמאן, **הגדה של פסח צוף אמרים**, ירושלים תשמ"ד, בשם **כלי חמדה** לרבי שמואל לניאדו (נכלל מחדש באוסף **הגדות של פסח**, ירושלים תשנ"ג). וראה גם בפירושו הנצי"ב להגדה, **אמרי שפר**, כפר חסידים תשנ"ג, ד"ה צא ולמד.

אולם יש השוואה נוספת בין מעשיהם של שני צוררים אלו, שהרי כל אחד מסיפוריהם הוא סיפור שראשיתו בעבדים שהערימו על אדוניהם, 'ניצלו' אותם וברחו, המשכו במרדף אחרי בורחים, וסיומו – מהפך דרמטי המתרחש בלילה שלפני ביצוע זממם של הרודפים. הטבלה הבאה מבליטה את ההקבלה הלשונית בין שני סיפורי מרדף אלה (הסיפור הראשון רשום, בדרך כלל, כסדר הפסוקים וממילא השני 'מתערבב' קלות).

פרעה ובני ישראל (שמות ג'; י"ב; י"ד)	לבן ויעקב (בראשית ל"א)
וּשְׁמַתֶּם עַל בְּנֵיכֶם וְעַל בְּנֹתֵיכֶם וְנִצַּלְתֶּם אֶת מִצְרַיִם (ג', כב).	וַיֵּצֵא אֱלֹהִים אֶת מִקְנֵה אֲבִיכֶם וַיִּתֵּן לִי (ט).
וְה' נָתַן אֶת חֹן הָעַם בְּעֵינֵי מִצְרַיִם וַיִּשְׁאַלוּ וַיִּנְצְלוּ אֶת מִצְרַיִם (י"ב, לו).	כִּי כָל הָעֶשֶׂר אֲשֶׁר הִצִּיל אֱלֹהִים מֵאֲבִינוּ לָנוּ הוּא וּלְבַגְיֵנוּ... (זו).
וַיִּגְדַּל לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם כִּי בָרַח הָעַם... (י"ד, ה).	וַיִּגְדַּל לְלֶבֶן בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי כִּי בָרַח יַעֲקֹב (כב).
וַיִּקַּח שֵׁשׁ מֵאוֹת רֶכֶב בַּחֹר וְכָל רֶכֶב מִצְרַיִם וְשָׁלֹשׁ עַל כָּלוּ (י"ד, ז).	וַיִּקַּח אֶת אֲחִיו עֲמוּ וַיִּרְדְּף אַחֲרָיו דָּרֶךְ שִׁבְעַת יָמִים וַיִּדְבַּק אֹתוֹ בְּהַר הַגִּלְעָד (כג).
וַיִּרְדְּפוּ מִצְרַיִם אַחֲרֵיהֶם וַיִּשְׁיִגּוּ אוֹתָם חַיִּים עַל הַיָּם... (י"ד, ט).	וַיִּשְׁגַּ לָּבֵן אֶת יַעֲקֹב וַיַּעֲקֹב תַּקַּע אֶת אֹהֶלוֹ בְּהַר וּלְבָן תַּקַּע אֶת אֲחִיו בְּהַר הַגִּלְעָד (כה).
וַיִּסַּע מֵלֶאֱנָה הָאֱלֹהִים... וַיָּבֵא בֵּין מַחְנֵה מִצְרַיִם וּבֵין מַחְנֵה יִשְׂרָאֵל... וְלֹא קָרַב זֶה אֶל זֶה כָּל הַלַּיְלָה (י"ד, ט-כ).	וַיָּבֵא אֱלֹהִים אֶל לָבֵן הָאֲרָמִי בַחֲלֹם הַלַּיְלָה... (כד).
וַנִּתְּתִי אֶת חֹן הָעַם הַזֶּה בְּעֵינֵי מִצְרַיִם וְהָיָה כִּי תִלְכּוּן לֹא תִלְכּוּ רִיקִים (ג', כא).	לוֹלִי אֱלֹהֵי אֲבִי אֱלֹהֵי אֲבִרְהָם וּפְחַד יִצְחָק הָיָה לִי כִּי עֲתָה רִיקִים שְׁלַחְתָּנִי אֶת עֵנְיִי וְאֶת יָגִיעַ פְּפִי רָאָה אֱלֹהִים וַיּוֹכַח אֲמֹשׁ (מב).

טרם נעבור לפינתם של רש"י והמדרש, נעיר שתי הערות:

א. בשני הסיפורים חוזר פעמיים השימוש בשורש נצ"ל. בבראשית – במובן הרגיל, מלשון הצלה; ובשמות – במובן של ריקון רכוש המצרים. אמנם זהו שימוש לשון נדיר, ואפשר שהתורה בחרה בו דווקא כדי להזכיר את הסיפור הראשון. אם נאמר שמשמעות פועל זה היא העברת רכוש מרשות אחת לרשות שנייה, יתקרבו שני המקומות קרבה של ממש.

ב. בשני הסיפורים 'משיג' הרודף את הנרדף, אבל אין משמעות פועל זה קרבה עד כדי מגע פיזי, אלא עד כדי קשר עין בלבד – מרחק מה מפריד ביניהם.

המדרשים, ורש"י בעקבותיהם, מאפשרים הרחבות נוספות של ההקבלה בין שני המאורעות. בפרשת בשלח נזקק רש"י לשאלה, מי הגיד לפרעה כי ברח העם. תשובתו מפורסמת:

יעקב אבינו – אבי העבדים העבריים

ויגד למלך מצרים – איקטורין [= פקידים הממונים על עבדים]⁴ שלח עמהם, וכיון שהגיעו לשלשת ימים שקבעו לילך ולשוב וראו שאינן חוזרין למצרים, באו והגידו לפרעה ביום הרביעי. בחמישי ובששי רדפו אחריהם, וליל שביעי ירדו לים, בשחרית אמרו שירה, והוא יום שביעי של פסח, לכן אנו קורין השירה ביום השביעי.

והנה, שני פרקי זמן אלו מפורשים בסיפור מרדפו של לבן: "ויגד ללבן ביום השלישי כי ברח יעקב... וירדף אחריו דרך שבעת ימים..." ("ל"א, כב-כג). ורש"י פירש:

דרך שבעת ימים – כל אותן שלשה ימים שהלך המגיד להגיד ללבן הלך יעקב לדרכו. נמצא יעקב רחוק מלבן ששה ימים, ובשביעי השיגו לבן, למדנו שכל מה שהלך יעקב בשבעה ימים הלך לבן ביום אחד (שנאמר 'וירדוף אחריו דרך שבעת ימים', ולא נאמר: וירדוף אחריו שבעת ימים).⁵

חשבון הימים דומה: מרחק התחלתי של מהלך שלושה ימים נטולי רדיפה, שליח ההולך אל האדון ומגיד על בריחת עבדיו, ורדיפה עד היום השביעי לבריחה. הלוא דבר הוא!⁶ אמנם, עיון מדוקדק מראה שההקבלה אינה מלאה.⁷ קיים פער של יום: לבן השיג את יעקב, לפי רש"י, לסופם של שבעה ימי בריחה, ומכאן שהתערבות ה' הייתה אור ליום השמיני, ואילו פרעה השיג את בני ישראל לסוף שישה ימים בלבד, "לכן אנו קורין השירה ביום השביעי".

לעומת זאת, במקום אחר יש לרש"י חשבון שונה, מיסודו של רבי משה הדרשן:⁸

פתיל תכלת – ...ושמונה חוטים שבה, כנגד שמונה ימים ששהו ישראל משיצאו ממצרים עד שאמרו שירה על הים (רש"י לבמדבר ט"ו, לא).

לפי חשבון זה ההקבלה מלאה, שהרי לפיו יוצא שגם פרעה סיים את המרדף לסוף שבעה ימים מיציאת מצרים. לאידך גיסא, שמא ניתן לחרוג מחשבוננו של רש"י, "שכל

4. לפי ערך 'אקטור', מילון יסטרוב, ניו יורק 1967. הכתיב 'אקטורין', במכילתא דרבי ישמעאל (להלן, הערה 6), דומה יותר למקור הלטיני, actor publicus.

5. כך, בסוגריים, במהדורת ברלינר.

6. נדמה לי שיש בלשונם של אמוראי ארץ ישראל הד לשונה של המכילתא דרבי ישמעאל. השווה את בראשית רבה פרשה עד ו, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 863: "ויגד ללבן ביום השלישי, אמר ר' אבהו מה שהלך אבינו יעקב לג' ימים הלך לבן ליום אחד אמר ר' חייא רבה מה שהלך יעקב לז' ימים הלך לבן ליום אחד", לדברי המכילתא דרבי ישמעאל מסכתא דויהי בשלח פרשה ב, מהד' הורוויץ-רבין עמ' 91: "מה שהלכו ישראל בשלשה ימים הלכו האקטורים ביום ומחצה ומה שהלכו האקטורים ביום ומחצה הלך פרעה ביום אחד". חשבון הימים, כמובן, שונה, אך הלשון דומה.

7. מלבד הפרש ביום ההגדה: לבן שומע על בריחת יעקב ביום השלישי, ואילו פרעה, לפי רש"י בעקבות המכילתא, ברביעי. כמו כן – לבן רודף במשך יום אחד, ואילו פרעה – יומיים. ראה בנספח עיון נוסף בדברי רש"י.

8. לא נמצא לדרשה זאת מקור בחז"ל. ראה שם במהדורת ח"ד שעוועל תירוץ לסתירה בין שני מקומות אלו ברש"י.

מה שהלך יעקב בשבעה ימים הלך לבן ביום אחד", ולהיעזר בפירוש העמק דבר (ל"א, כה), העומד על הכפילות בין פסוק כג: "וידבק אתו בהר הגלעד" לבין פסוק כה: "וישג לבן את יעקב". לדעתו, כיוון שהגיע לבן להר הגלעד וטרם שנתראה עם יעקב, "אמר הכתוב כי הדביק אותו, אבל בבוקר השיגו ממש". אם כדבריו, הרי "דרך שבעת ימים" כוללת את הקטע שהלך לבן בהר הגלעד עצמו, בבוקר שאחרי ההתגלות. לפי חשבון זה עולה יפה יותר ההקבלה בין שני המרדפים.⁹

ג. העבד העברי הראשון

מי היה העבד העברי הראשון? לכאורה שמורה 'זכות ראשונים' לתואר זה ליוסף. הלוא מקרא מפורש הוא: "ושם אתנו נער עברי עבד לשר הטבחים..." (בראשית מ"א, יב). ובכל זאת, נראה לי שהעבד העברי הראשון היה יעקב אבינו. היות שאין הוא מכונה כך במפורש, טענה זאת דורשת הוכחה. מהו עבד? עבד הוא אדם הנתון תחת ידם של אחרים. מלבד חובתו לעבוד את אדוניו, מתאפיין מצבו גם, ואולי בעיקר, בשלילת חירותו לנוע ככל אוות נפשו. עשרים שנה עבד יעקב את לבן:

זֶה לִי עֲשָׂרִים שָׁנָה בְּבִיתְךָ עֲבַדְתִּיךָ אֲרָבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה בְּשֵׂתִי בְּנֶתְךָ וְשֵׁשׁ שָׁנִים בְּצֹאנְךָ
וְתַחֲלֹף אֶת מִשְׁכְּרֹתַי עֶשְׂרֵת מָנִים
(שם ל"א, מא).

ארבע עשרה שנה עבד בשתי נשיו, כשכיר. עם הולדת יוסף עמד לחזור מחרן לביתו.

וַיְהִי כִּאֲשֶׁר יָלְדָה רַחֵל אֶת יוֹסֵף וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל לְבָן שְׁלַחֲנִי וְאַלְכֶה אֶל מְקוֹמִי וְלֹאֲרָצִי.
תָּנָה אֶת נְשֵׁי וְאֶת יְלָדֵי אֲשֶׁר עֲבַדְתִּי אֶתְּךָ בְּהֵן וְאַלְכֶה כִּי אֲתָה יִדְעָתָ אֶת עֲבַדְתִּי אֲשֶׁר
עֲבַדְתִּיךָ
(שם ל', כה-כו).

זאת ודאי בקשה של שכיר בן חורין לקבל את שכר עבודתו ממעבידו, ולחזור אל ביתו. גם המשך המשא והמתן בין יעקב ללבן הוא בין שני אנשים חופשיים. מה מאוד שונה המצב כעבור שש שנים, כאשר אין יעקב יכול אלא לגנוב את לב לבן על בלי הגיד לו כי בורח הוא! שוב אין הוא חופשי לקום וללכת. בתהליך הדרגתי הפך יעקב, לפי ההבחנה הקודמת, משכיר לעבד. בטיב עבודתו הקשה לא חל שינוי, אבל במהלך הזמן איבד לא רק את חירותו, אלא אף את מעמדו כבעל בעמיו (תרתו משמע). לא רק צאנו, אלא אף נשיו ובניו עמדו בסכנת גזל. אילו היה חותנו בר-אוריון, היה מגדיר את מעמדו בעיניו כ'עבד כנעני', וכל מה שקנה עבד קנה רבו:

הַבָּנוֹת בְּנֹתַי וְהַבָּנִים בְּנֵי וְהַצֹּאֵן צֹאנִי וְכָל אֲשֶׁר אֲתָה רָאָה לִי הוּא... (שם ל"א, מג).

9. אפשר, אולי, לפרש "דרך שבעת ימים" כמו "ובן שמנת ימים ימול לכם כל זכר לדרתיכם" (בראשית י"ז, יב). כשם שאין מונים שמונת ימים תמימים לבן עד שיימול, אלא "וביום השמיני ימול בשר ערלתו" (ויקרא י"ב, ג), אף כאן ביום השביעי השיגו, כלומר, עם תחילת שביעי. יש כאן לכאורה, חריגה מחשבוננו של רש"י, אבל הדבר תלוי בגרסות.

אך לא מחשבות לבן הן מחשבות אלוהי יעקב. לא כנעני אלא עברי הוא העבד, וכיוון שהשלים שש שנות עבודתו-עבודתו זכאי יעקב לא רק לצאת לחופשי, אלא אף למענק, ולא ישוב לביתו ריקם. אמנם לא בתהליך 'חוקי' מקובל, אלא בתחבולות. פרשת עבד עברי הכתובה בספר דברים מצלצלת כהד הלכתי לסיפור עבודתו של יעקב בבית לבן.¹⁰ הטבלה הבאה עשויה להבליט את הלשוניות השוות בשתי הפרשיות. הפעם 'אשעבד' את סיפור יעקב לסדר הפסוקים של פרשת ראה:

פרשת עבד עברי (דברים ט"ו)	לבן ויעקב (בראשית כ"ט-ל"א)
<p>כִּי יִמְכַר לְךָ אֲחִיךָ הָעֶבְרִי אוֹ הָעֵבֶרֶיָה וְעָבַדְךָ שש שָׁנִים וּבִשְׁנֵה הַשְּׁבִיעִת תִּשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי מֵעִמְךָ (יב).</p>	<p>וַיֹּאמֶר לְבָן לְיַעֲקֹב הֲכִי אֲחִי אִתָּהּ וְעָבַדְתִּנִּי חָנָם... זֶה לִי עֲשָׂרִים שָׁנָה בְּבֵיתְךָ עָבַדְתִּיךָ אַרְבַּע עָשָׂרָה שָׁנָה בְּשֵׁתִי בְּנִתִיךָ וְשֵׁשׁ שָׁנִים בְּצֹאנְךָ... (ל"א, מא).</p>
<p>וְכִי תִשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי מֵעִמְךָ לֹא תִשְׁלַחְנוּ רִיקָם (יג).</p>	<p>לֹלֵי אֱלֹהֵי אָבִי אֱלֹהֵי אַבְרָהָם וַיַּחֲדוּ יִצְחָק הִיָּה לִי כִּי עָתָה רִיקָם שְׁלַחְתִּנִּי... (שם, מב).</p>
<p>הָעֵנִיק תִּעְנִיק לוֹ מִצֹּאנְךָ וּמִגֶּרְנֶךָ וּמִיִּקְבֶּךָ אֲשֶׁר בְּרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ תִּתֵּן לוֹ (יד).</p>	<p>כִּי מָעַט אֲשֶׁר הִיָּה לְךָ לִפְנֵי וַיִּפְרָץ לָרֹב וַיִּבְרַךְ ה' אֶתְךָ לְרִגְלֵי וְעָתָה מִתִּי אַעֲשֶׂה גַם אֲנֹכִי לְבֵיתִי (ל', ל).</p>
<p>לֹא יִקְשֶׁה בְּעֵינֶיךָ בְּשִׁלְחַן אֹתוֹ חֲפָשִׁי מֵעִמְךָ כִּי מִשְׁנֵה שָׁכָר שָׁכִיר עָבַדְךָ שש שָׁנִים וּבְרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה (יח).</p>	<p>וַיֹּאמֶר אֵלָיו לְבָן אִם נָא מִצָּאתִי חֹן בְּעֵינֶיךָ נַחֲשֵׂתִי וַיִּבְרַכְנִי ה' בְּגִלְגָל (ל', כז).</p>

אין פרשת עבד עברי חזרה על העבר, אלא דגם מהופך ומתוקן ליחס הנאות בין אדם מישראל לעבדו העברי, ולאופן שילוחו של העבד כתום שש שנות עבודתו. אמנם לא מצאנו מצוות שילוח "בשרים בתף ובכנור" (בראשית ל"א, כז), אבל שילוח בעין טובה מצאנו. הניגוד איננו רק בתחום יחסי הממון, אלא ביחסי אנוש. לבן – ראשיתו אחווה, סופו – זרות וניכור; ולא רק כלפי חתנו, אלא גם כלפי בנותיו. ראשיתו: "ויאמר לו לבן אך עצמי ובשרי אתה וישב עמו חדש ימים... הכי אחי אתה..." (שם כ"ט, יד-טו), וסופו: "ויאמר להן ראה אנכי את פני אביכן כי איננו אלי כתמל שלשם..." (שם ל"א, ה); "הלוא נכריות נחשבנו לו כי מכרנו ויאכל גם אכול את כספנו" (שם, טו).

גם לדורות פותחת תקופת העבדות ביחסי אחווה:

10. על תופעה דומה עמד אלחנן סמט (עיונים בפרשות השבוע, סדרה שנייה, מעלה אדומים תשס"ד, פרשות אחרי-מות-קדושים, עמ' 92-93), שהציע לראות באיסור נשיאת שתי אחיות תולדה של העימות הטרגי בין לאה לרחל. אם כן, יש לנו לפחות שלושה עניינים הקושרים בין "מעשי אבות" ו"תורתם של הבנים", לפי מטבע הלשון שטבע שם. המפורש בכתובים הוא, כמובן, איסור גיד הנשה; ראה הצעות נוספות שם בהערה 56.

פי ימכר לך אחיך העברי... (דברים ט"ו, יב).

אולם, עם השנים, לא ניכור ורדיפה צפויים לו בביתך, אלא היפוכם הגמור – אהבה:
 והיה פי יאמר אליך לא אצא מעמך פי אהבך ואת ביתך פי טוב לו עמך (שם, טז).
 זאת, כמובן, אהבה 'רעה', המקלקלת את השורה, אבל היא מעידה בוודאי על יחס
 טוב ולבבי שהעבד ראוי לזכות לו אצלך, אדוניו ואחיו.¹¹
 יש להעיר על תופעה לשונית חשובה נוספת. אין אחיך הנמכר לך מכונה בשם
 המפורש 'עבד', אלא רק בעקיפין נרמז מצבו האמתי:¹²
 וזכרת פי עבד היית בארץ מצרים ויפדך ה' אלהיך על פן אנכי מצונן את הדבר הזה
 היום (שם, טו).

אתה הוא שהיית עבד, אתה הוא הפדוי, אתה הוא שלא יצאת ממצרים ריקם, לכן
 יקל עליך להעניק לאחיך בצאתו מעמך בלב טוב ובעין יפה.
 וכאן באנו אל הצלע השלישית של משולש 'ריקם'.

11. ראוי לשים לב להבדל הבולט בין פרשתנו לבין פרשת משפטים. ההקשר של האהבה שם
 אחר: "אם אדניו יתן לו אשה וילדה לו בנים או בנות האשה וילדיה תהיה לאדניו והוא יצא
 בגפו. ואם אמר יאמר העבד אהבתי את אדני את אשתי ואת בני..." (שמות כ"א, ד-ה). לא
 האדון הוא העיקר, וביתו כלל לא נזכר, אלא מסתבר שאהבת העבד תלויה בדבר אחר –
 אשתו ובניו. להשוואה נוספת בין פרשתנו לבין פרשת משפטים, ולעימות שתייהן מול פרשת
 בהר, ראה גם במבוא לספרו של הרב מ' ברויאר, **פרקי מועדות**, ירושלים תשמ"ו, עמ' 16-22.

12. ניתן לומר שגם זה משותף לפרשת יעקב בבית לבן ולפרשת ראה – בשניהם אין נזכר
 במפורש כינוי עבד עברי. באמת גם פרשת בהר, ויקרא כ"ה, מפסוק לט ואילך, נזוהרת
 מלקרוא 'לאחיך' בכינוי עבד. ראה: א' סמט, **עיונים בפרשות השבוע**, סדרה ראשונה, מעלה
 אדומים תשס"ב, פרשת בהר, עמ' 113. בכך נבדלות שתי אלה מפרשת משפטים, הכופלת
 כינוי זה. אותו עיון מחדד היטב את ההבחנה בין שני סוגים של עבדים עבריים על פי
 ההבחנה שהציעו חז"ל – מוכר עצמו מחמת דוחקו (בהר), לעומת הנמכר בגנבתו (משפטים
 וראה). אם כן, עומדת פרשתנו במקום כלשהו בין השתיים האחרות. יש לדון בשאלה למי
 משני העבדים היה יעקב דומה יותר. קשה לומר של'נמכר בגנבתו', אם כי למרבה ההפתעה,
 דווקא בסיפור הבריחה והמרדף משתמשת התורה שש פעמים בלשון 'גנב' ביחס ליעקב
 ורחל! הוא גם לא מכר עצמו מחמת דוחקו, שהרי היה מוכן לצאת מחרן שש שנים קודם
 לבריחתו. שמא היה יעקב מהסוג השלישי, שנאסר לדורות: המוכר עצמו שלא מחמת דוחקו.
 ראה משנה תורה הלכות עבדים פ"א ה"א: "עבד עברי האמור בתורה... המוכר עצמו כיצד, זה
 ישראל שהעני ביותר... ואין אדם רשאי למכור את עצמו עד שלא ישאר לו כלום ואפילו כסות
 לא תשאר לו ואחר כך ימכור את עצמו". ראה: א' סמט, שם, פרשת ויצא, עמ' 80 ואילך. הוא
 בא שם עם אבינו חשבון, תרתי משמע. אמנם ההסבר הפשוט לכך שאין יעקב מכונה
 במפורש 'עבד' הוא, שמעולם לא קנהו לבן לעבד במובן המשפטי, אף כי בפועל איבד במשך
 שש השנים את מעמדו כבן חורין.

ד. מענק שחרור

פרשנים רבים¹³ התחבטו בסוגיה הקרויה לעתים 'ביזת מצרים':

וַנִּתֵּי אֶת חַן הָעַם הַזֶּה בְּעֵינֵי מִצְרַיִם וְהָיָה כִּי תִלְכּוּן לֹא תִלְכוּ רִיקָם. וְשֹׁאֵלָה אִשָּׁה
מִשְׁכָּנְתָּהּ וּמִגֵּרַת בֵּיתָהּ כָּלִי כֶסֶף וְכָלִי זָהָב וְשִׁמְלֹת וְשִׁמְתָם עַל בְּנֵיכֶם וְעַל בְּנֵיכֶם
וְנִצַּלְתֶּם אֶת מִצְרַיִם (שמות ג', כא-כב).

החזקוני שם (ג', כא) עמד על הקשר הרעיוני בין שתי פרשיות אלה: "לא תלכו ריקם – כי הם יעניקו לכם מג' מינים: כסף וזהב ושמלות... דוגמת הענקת עבד, צאן גרן ויקב". עיקר הדמיון שמצא הוא במספר פריטי המענק, אך לא הבליט את הרמזים הקושרים בין שתי הפרשיות, כפי שהדגישה נחמה:

...וְהָיָה כִּי תִלְכּוּן לֹא תִלְכוּ רִיקָם
וְכִי תִשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי מֵעַמְךָ לֹא תִשְׁלַחְנוּ רִיקָם
(שמות ג', כא).
(דברים ט"ו, יג).

נראה, שהראשון שעמד על הזיקה הלשונית בין שתי הפרשיות היה מ"ד קאסוטו:¹⁴

על עניין זה, עניין כלי כסף וכלי זהב ושמלות, הוצעו כמה פירושים שונים; אבל גם הפירושים שנתפרשו לגנאי וגם הפירושים שנתפרשו בדרך אפולוגטית הם שטחיים ואינם חודרים לתוך משמעותו של הכתוב. הפירוש הנכון מבחינה אובייקטיבית יוצא... מתוך השוואת פסוקנו לדברים טו, יג-יד על שילוח העבד העברי אחר שנות עבודתו. כתוב כאן: 'והיה כי תלכו לא תלכו ריקם', וכתוב שם: 'וכי תשלחנו חפשי מעמך לא תשלחנו ריקם'. הענק תעניק לו מצאנך ומגרנך ומיקבך' וגו'. חוק זה שבספר דברים הוא בוודאי קדום, ואל ניסוחו רומז במלים דומות הכתוב שלפנינו.¹⁵

העבדים העבריים היוצאים ממצרים כבר עבדו את אדוניהם כמספר השנים שההשגחה העליונה קבעה מראש (בראשית ט"ו, יג; שמות י"ב, מ-מא), ומתוך כך מגיע להם השחרור, ועם השחרור מגיעה להם ההענקה. כך דורש החוק, כלומר שכך דורש הצדק המוחלט, ואף על פי שאין בעולם בית דין שיוכל להכריח את מלך מצרים ואת משרתיו למלא את חובתם, בית דין של מעלה דואג לביצוען של דרישות החוק והצדק, ומנהיג לפי כיוון זה את מהלך הדברים.

קאסוטו משליך ממצוות ההענקה אחורה, אל המוסר העליון שמכוחו זכו ישראל בשכר עבודתם, ביזת מצרים. לדורות – ההענקה לעבד העברי היא אחת משורה של

13. ראה: נ' ליבוביץ (לעיל, הערה 1), 'שאלת הכלים', עמ' 129-135. לאחרונה עסק בסוגיה זאת א' סמט (לעיל, הערה 12), עמ' 179, 188-189, ובמיוחד הנ"ל (לעיל, הערה 10), עמ' 263 ואילך.
14. פירוש על ספר שמות, ירושלים תש"ב, עמ' 27. ברויאר (לעיל, הערה 11, עמ' 19), עומד על הדמיון הלשוני בין לשונות השילוח בפרשת ראה ובפרשיות שמות עד בשלח.
15. נחמה מצטטת את דברי קאסוטו, אך משמיטה את המשפט המודפס באותיות נטיות, אולי בגלל הד ביקורת המקרא המצלצל בו. השווה פירוש רמב"ן לבראשית י"ב, ב, בסוף דבריו.

מצוות הקשורות לזיכרון יציאת מצרים: 16

וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּפְדֶּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ עַל כֵּן אֲנִי מְצַוֶּנְךָ אֶת הַדְּבָר הַזֶּה הַיּוֹם (דברים ט"ו, טו).

אמנם, לפי רש"י שני חידושים יש במצווה זאת: "וזכרת כי עבד היית – והענקתי ושנית לך מביזת מצרים וביזת הים, אף אתה הענק ושנה לך". מיוחדת היא מצוות ההענקה לעבד העברי, בהזכירה דווקא את ביזת מצרים, ומיוחדת עוד ברמזה על נסי ים סוף, ובפרט על 'הקינוח' הנאה שחתם נסים אלה. לא סתם זכר ליציאת מצרים, אלא דווקא זיכרון ל'מענקי השחרור' – "העניק תעניק".

ה. יעקב אבינו וישראל סבא

מיוחד במינו היה יעקב אבינו. הוא הוא האדם שהיה לעם, 17 ועל כן נקרא שמו עלינו, ישראל. הוא שהשכים בבית אל, נשא את רגליו והלך חרנה כאדם פרטי, וחזר וירד בסוף ימיו, הפעם מצרימה, הפעם כעם. אפשר שהתורה עצמה רומזת לתמורה זאת, מאדם לעם, בפסוק הפותח את גלות מצרים:

וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרָיִם יַעֲקֹב וּבְנָיו בְּכֹר יַעֲקֹב רְאוּבֵן (בראשית מ"ו, ח).

א' סמט עמד על כך שהמילים "יעקב ובניו" אינן אלא תמורה למילים "בני ישראל", כלומר, יעקב כאיש חוזר ונכלל בשבט הקרוי 'בני ישראל'. 18 אחת המשמעויות הרווחות של הביטוי הידוע 'מעשה אבות סימן לבנים' היא – מעין מה שאירע לאבות חוזר וקורה גם לעם ישראל במהלך הדורות. 19 לפי ההבחנה

16. יש שאלה כללית לגבי היחס בין מצוות חברתיות לבין זכר יציאת מצרים: האם הזיכרון משרת את המחויבות החברתית, או להפך, מילוי הצו החברתי משרת את עיצוב עולמו הרוחני של מקיים המצווה. רש"י במקומו מפרש כאפשרות הראשונה – זכר העבדות עשוי לאזן את 'צער הפרידה' של האדון מממונו: הזכירה קודמת להענקה. דוגמות נוספות ראה: נ' ליבוביץ (לעיל, הערה 1), עמ' 12-14. לדוגמות הפוכות ראה: נ' ליבוביץ, עיונים בספר דברים בעקבות פרשינו הראשונים והאחרונים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 228-231, מצוות מתנות עניים. 17. לפי לשונו הקסומה של המשורר אמיר גלבווע: "פתאום קם אדם בבוקר ומרגיש כי הוא עם ומתחיל ללכת..." ("שיר בבוקר בבוקר").

18. א' סמט (לעיל, הערה 10), עמ' 207. הבנה זאת תורמת באותו עיון ליישוב הסתירה במניין היורדים מצרימה.

19. לתולדותיו המרתקות של הפתגם ראה: ב"צ פישלר, "מעשה אבות – סימן לבנים" גלגולה של אמרה, סיני קלא, תשס"ג, עמ' עז-צו. להוכחת שכיחותו של הרעיון אצל פשטנים ודרשנים החל מימי הביניים ועד לאחרוני האחרונים ראה: י' חרל"פ, "מעשה אבות – סימן לבנים" כפירוש טיפולוגי בדברי הראשונים, מגדים מא, תשס"ה, עמ' 65-93. נראה שהמקור המוקדם ביותר לרעיון זה הוא בתנחומא לך לך ט: "ויהי בימי אמרפל... א"ר יהושע דסכנין סימן נתן לו הקב"ה לאברהם שכל מה שאירע לו אירע לבניו...". רמב"ן בביאורו לבראשית

יעקב אבינו – אבי העבדים העבריים

הקודמת עולה, שגלותו של יעקב בבית לבן הייתה סימן לו עצמו ברדתו מצרימה, כאחד מ"בני ישראל".

למעלה הראיתי את ההקבלה בין סיפורי המרדפים של לבן ושל פרעה, בסופם של שני השעבודים. יש מקום להצביע על דמיון מסוים בין השלבים המוקדמים יותר.²⁰ בשני המקרים התקבלו הזרים תחילה בסבר פנים יפות, בשניהם נשמעה הערכה ברורה לכישוריהם כרועי צאן, ובשניהם התברר עם הזמן שהכנסת האורחים הנאה הייתה בעצם מבוא לשעבוד ואבדן החירות.²¹ בשני הסיפורים מודגשת הערמומיות של המשעבד, ולפיכך שני הסיפורים מסתיימים בתכסיסים המאפשרים הן את הבריחה הן את 'מענקי השחרור'.

האם היה יעקב מודע לאבדן חירותה של משפחתו בגלות מצרים? מתברר שכובד ראיתו בשנות חייו האחרונות לא הסתיר ממנו את מעמדו האמתי של בנו, המשנה למלך מצרים. יעקב ידע שגם יוסף לא היה אלא עבד, אשר יציאתו מחוץ למצרים תזדקק לאישור מיוחד מאת פרעה.

זאת הסיבה המסתברת, כדעתה של נחמה ליבוביץ,²² לעקשנות המיוחדת שהתעקש להשביע את בנו בעניין נשיאתו ממצרים וקבורתו במערת המכפלה. ואמנם, בסיפור אותה לוויה ממלכתית מפוארת יש הטרמה מרתקת:

וַיַּעַל יוֹסֵף לְקַבֵּר אֶת אָבִיו וַיַּעַל אִתּוֹ כָּל עַבְדֵי פְרָעָה... וְכָל בֵּית יוֹסֵף וְאָחִיו וְבֵית אָבִיו
רַק טַפָּם וְצִאֲנָם וּבְקָרָם עָזְבוּ בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן
(בראשית נ', ז-ח).

י"ב, ו מרחיב רעיון זה על כלל סיפורי האבות. ראוי לציין כאן מקור נוסף מתקופת הראשונים, שלא נזכר בשני המאמרים הנ"ל, והוא פירוש הגדה של פסח לריטב"א: "שנאמר ארמי אובד אבי. רצה לאבד את אבי... והשם יתברך סכל עצתו ויצא משם יעקב במקנה לרוב כדכתיב: ויפרוץ האיש מאד מאד (בראשית ל', מג), וכל הדברים האלה הוא מה שעתיד ליארע לבנים, שיהיה הכל סימן לבנים, כדאיתא במדרש" (הגדה של פסח – תורת חיים, ירושלים תשנ"ח, עמ' פג-פד). עד כמה שהצלחתי לברר בעזרת 'פרויקט השו"ת', וכן עולה משני המאמרים הנ"ל, הביטוי המקובל היום, 'מעשה אבות סימן לבנים', מופיע רק בספרי האחרונים, החל מחידושי אגדות של המהרש"א.

20. לעת עתה לא מצאתי הקבלה לשונית ברורה בין שני סיפורי השעבוד בשלבים אלה.
21. המדרש מזהה את 'מלכות העבדים' החד-כיוונית של מצרים במראה הסנה. ראה ילקוט שמעוני שמות רמז קסז, הוצ' מוסד הרב קוק עמ' 48: "מה דרכו של סנה אדם מכניס ידו לתוכו אינו ניזוק לפי שקוציו כולן כפופין למטה אבל כשמבקש להוציאה, הקוצין תופסין לו ואין יכול להוציאה, כך המצרים בתחלה קבלו לישראל בסבר פנים יפות, וכשבקשו לצאת לא הניחום שנאמר 'ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך' (שמות ג', יט)".
22. נ' ליבוביץ, עיונים בספר בראשית בעקבות פרשניו הראשונים והאחרונים, ירושלים תשכ"ז, עמ' 382.

כמאתיים שנה תעבורנה עד למשא ומתן בין משה ואהרן לפרעה, שבו יתברר למפרע שלא היה זה אלא עירבון להבטיח שובם לשעבודם.²³ האם ידעו אחי יוסף את המשמעות האמתית של עזיבת הטף והצאן בארץ גושן?

אמנם, יש גם גוון נוסף לרעיון 'מעשה אבות סימן לבנים': הפקת לקחים לדורות ממעשיהם של האבות.²⁴ אם נכוננו דבריי לעיל (סעיף ג), הרי היחס בין סיפור שעבודו של יעקב אבינו בבית לבן לבין הלכות עבד עברי הוא מעין היחס שבין תמונת תשליל לבין התמונה המפותחת ממנה.

בסעיפים הקודמים השתדלתי להראות את הקשרים המחברים שלוש פרשיות בתורה. נראה לומר שסיפור בריחת יעקב מפני לבן טעון מטען כפול. בזיקה ליציאת מצרים הרי יעקב הוא האישיות הקיבוצית שבה מתגלם גורלו של ישראל כעם. לעומת זאת, את הלכות עבד עברי בכלל, ומצוות ההענקה בפרט, הצגתי כמשקפות על דרך הניגוד, את גורלו של יעקב כיחיד. אין צריך לומר שאדם מישראל המקיים הלכות אלה חוזר וזוכר את יציאת מצרים, כפשטם של הפסוקים, ובכך שוב הוא מאחד את תולדות יעקב אבינו עם אלו של ישראל סבא.

טבלת סיכום – קשרים לשוניים בין שלוש הפרשיות²⁵

בראשית	
ויאמר לבן ליעקב הכי אחי אתה ועבדתני חנם הגידה לי מה משכרתך (כ"ט, טו).	
ויאמר אליו לבן אם נא מצאתי חן בעיניך נחשתי ויברכני ה' בגללך (ל', כז).	
כי מעט אשר היה לך לפני ויפרץ לרב ויברך ה' אתך לרגלי ועתה מתי אעשה גם אנכי לביתי (שם, לו).	
וישם <i>קק עֵפֶת אִיט</i> בינו ובין יעקב ויעקב רעה את צאן לבן הנותרת (שם, לו).	
<i>ויצא</i> אלהים את מקנה אביכם ויתן לי (ל"א, ט).	
כי כל העשר אשר <i>הציף</i> אלהים מאבינו לנו הוא ולבנינו ועתה כל אשר אמר אלהים אליך עשה (שם, טז).	
<i>ויצא</i> ללבן ביום השלישי כ' קמח יעקב. <i>ויקח</i> את אחיו עמו <i>ויקרא</i> אחריו דרך שבעת	

23. ראה: שמות ט', ט-יא, כד-כו.
 24. מצאתי משמעות מעין זאת בדרשות ר"י אבן שועיב, למשל בפרשת ויצא, ד"ה ויברח יעקב: "וכל זה רמז והבטחה גדולה לגלותנו כי אנו בניו, ויש לנו לאחוז דרכו... כי בסוף יקרה לנו כמהר" וכו'. נראה לי שבעקבותיו הלכו גם ר' יוסף בן דוד מסרגוסה (לפי חרל"פ [לעיל, הערה 19], עמ' 84-85) ואחרים. הגוון המוצע במאמר זה מרחיק לכת צעד אחד נוסף: כמעשים שעשו משעבדים לאבות, אל יעשו הבנים.
 25. הלשונות המשותפות לבראשית ולשמות מופיעות *ככתב יד*; לבראשית ולדברים מודגשות *בקו תחת*; המשותפות לכולם – **באות גדולה יותר ומובלטת**. תבנית הלשון המשותפת לשמות ולדברים מודגשת על ידי *הטיית המילים*.

ימים ויִדְבַק אֹתוֹ בְּהַר הַגִּלְעָד. וַיִּמָּא אֱלֹהִים אֶל לִבּוֹ הָאֲרָמִי בְּחַלְמֵי הַחֲלִילָה וַיֹּאמֶר לוֹ הַשְּׁמֵר לְךָ פֶּן תִּדְבַר עִם יַעֲקֹב מִטוֹב עַד רָע. וַיִּמָּא לִבּוֹ אֶת יַעֲקֹב וַיַּעֲקֹב תַּקַּע אֶת אָהְלוֹ בְּהַר וַלְבוֹן תַּקַּע אֶת אָחִיו בְּהַר הַגִּלְעָד (שם, כב-כה).
 זֶה לִי עֲשָׂרִים שָׁנָה בְּבֵיתְךָ עֲבַדְתִּיךָ אַרְבַּע עֶשְׂרֵה שָׁנָה בְּשֵׂתֵי בְּנֵיךָ וְשֵׁשׁ שָׁנִים בְּצֹאנְךָ וַתַּחֲלֵף אֶת מִשְׁכַּנְתִּי עֶשְׂרֵת מָנִים. לֹוִלִי אֱלֹהֵי אָבִי אֱלֹהֵי אֲבֹרָהֶם וַיַּחֲפֹד יִצְחָק הִיָּה לִי כִי עָתָה רִיקָם שַׁלְחַתִּנִי אֶת אֲנִי וְאֶת יָגִיעַ כְּפִי כָּאֵה אֱלֹהִים וַיִּזְכַּח אִמְשִׁי (שם, מא-מב).

שמות	דברים
ויאמר ה' כאה קאיתי את אני עמי אשר במצרים ואת צעקתם שמעתי מפני נגשיו כי ידעתי את מכאביו (ג', ז).	כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה ועבדך שש שנים ובשנה השביעית תשלחנו חפשי מעמך. וכי תשלחנו חפשי מעמך לא
...ועתה גלכה נא דרק nefef יאמ במדבר ונזבחה לה' אלהינו (שם, יח).	תשלחנו ריקם. העניק תעניק לו מצאנך ומגרנך ומיקבך אשר ברכך ה' אלהיך תתן לו. וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויפדך ה' אלהיך על פן אנכי מצונך את הדבר הזה היום (ט"ו, יב-טו).
בנתיכם ונלמט את מצרים (שם, כ-כב).	לא יקשה בעינך בשלחך אתו חפשי מעמך כי משנה שכר שכיר עבדך שש שנים וברכך ה' אלהיך בכל אשר תעשה (שם, יח).
וה' נתן את חן העם בעיני מצרים וישאלום וינלכו את מצרים (י"ב, לו).	
ויקח למלך מצרים כ' קמח העם ויהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם ויאמרו מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל מעבדנו (י"ד, ה).	
ויקח שש מאות רכב בחור וכל רכב מצרים ושלשם על פלו. ויחזק ה' את לב פרעה מלך מצרים ויקרץ אחרי בני ישראל ובני ישראל יצאים ביד רמה. ויקרסו מצרים אחריהם ויעלו אותם חנים על הים כל סוס רכב פרעה ופרשיו וחילו על פי החירת לפני בעל צפן (שם, ז-ט).	
ויסע מלאך האלהים ההלך לפני מחנה ישראל וילך מאחריהם ויסע עמוד הענן מפניהם ויעמד מאחריהם. ויאמ בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל ויהי הענן והחושך ויאיר את הלילה ולא קרב זה אל זה כל הלילה (שם, יט-כ).	

נספח: מהי 'דרך שבעת ימים' לפי פירושו של רש"י?

נעיין שוב בדברי רש"י שהובאו לעיל (לבראשית ל"א, כג):

דרך שבעת ימים – כל אותן שלשה ימים שהלך המגיד להגיד ללבן הלך יעקב לדרכו. נמצא יעקב רחוק מלבן ששה ימים, ובשביעי השיגו לבן, למדנו שכל מה שהלך יעקב בשבעה ימים הלך לבן ביום אחד (שנאמר 'וירדוף אחריו דרך שבעת ימים', ולא נאמר: וירדוף אחריו שבעת ימים).

הקושיה היא זאת: לפי ראש דבריו, הרי בתום היום השלישי לבריחתו היה יעקב במרחק שישה ימי הליכה מהמקום שבו גזז לבן את צאנו. למחרת התקדם יעקב יום הליכה נוסף, רביעי במספר. ולכאורה בו ביום רדף אחריו לבן והשיגו, והיא 'דרך שבעת ימים' שעשה לבן. אמנם לפי סוף דבריו הלך יעקב שבעה ימים! פרשני רש"י לדורותיהם התחבטו בהבנת דבריו.

חשבון מקובל, לפיו 'דרך שבעת ימים' היא ממקום הגז, ואילו יעקב הלך בפועל רק ארבעה ימים, מופיע בגוונים שונים אצל שורה ארוכה של פרשני רש"י לדורותיהם:

חזקוני, אחרי הביאו את דברי רש"י, כתב: "וכמה ימים הלך בהן יעקב, הוי אומר ארבעה", והוא מקדים ומפרש ש"שבעת ימים מהלך שהיה בין לבן ובין הר הגלעד". ר' אברהם בקארט, בעל ספר זכרון,²⁶ הציע שני פתרונות. לפי האחד, החשבון דומה לזה של חזקוני: יעקב הלך שלושה ימים עד שהגיעה השמועה ללבן, וכן ביום הרביעי, יום רדיפת לבן אחריו. ממילא לשונו של רש"י "כל מה שהלך יעקב בשבעה ימים" היא לאו דווקא, "אלא רוצה לומר הדרך שיכול יעקב לילך בשבעה ימים", שהם השלושה שהיו ביניהם והארבעה שהלך בפועל.

הרא"ם כתב:²⁷ "פירוש 'מה שהלך יעקב בז' ימים' אילו היה הולך ממקום צאן לבן, הלך לבן ביום אחד, ופירוש 'וירדף אחריו דרך ז' ימים' ממקום שהיה לבן עומד בו... מפני ש'וירדף אחריו דרך ז' ימים' מן המקום שהוגד לו משמע". כן גם דעת הגור אריה בשני הפירושים שהוא מציע:

אע"ג שביום ד', היה כשהגיעו (= הדביקו), כי לא יצא יעקב רק מביתו ולא היה כאן רק מהלך ד' ימים שהלך יעקב, רק אל לבן היה מהלך ז' ימים, דהיה רחוק מביתו ג' ימים אצל הצאן שביד בניו... נמצא כי הלך לבן ביום אחד מה שהלך יעקב בז' ימים אף על גב דלא הלך יעקב כי אם ד' ימים, מכל מקום הך 'הליכה' – הרחקה מלבן קאמר.

כפירוש שני הוא מביא את פתרון ה'אילו' של הרא"ם.

26. מהד' מ' פיליפ, פתח תקווה תשל"ח, עמ' קנא-קנז.

27. בתוך: ארבעה פירושים על פירוש מאור הגולה רש"י, ירושלים תשי"ח, בפירושו לפסוקנו.

פתרון זה מקובל מאוד בין אחרוני פרשני רש"י: כן הביא ח"ד שעוועל בהערת שוליים, 28 ובדומה – ש"פ גלברד. 29 כך גם פירש מירקין את דעתו של ר' חייא רבה במדרש 'בראשית רבה'. 30

הצד השווה בכל הפירושים האלה הוא, שיעקב הספיק ללכת רק ארבעה ימים, וזאת בניגוד לדבריו המפורשים של רש"י: "למדנו שכל מה שהלך יעקב בשבעה ימים הלך לבן ביום אחד", ולכן נראה לי ששיטה זאת דחוקה.

בעל ספר זכרון מציע פתרון שני. כדי "להניח דברי המדרש כפשטם", הוא מציע את ההנחה שבזמן שלבן שם דרך שלושת ימים בין צאנו הנותרות לבין יעקב, הוא נשאר במקומו, בחרן, ויעקב הורחק דרך שלושת ימים, בכיוון של בריחתו העתידי. נמצא ששלושת ימי ההליכה הראשונים של יעקב היו כשש שנים לפני ארבעת הימים האחרונים!

עלה על דעתי להציע פתרון אחר, ולפיו כך היה סדר הזמנים: כשלושה ימים הלך המגיד עד לבן וצאנו; 31 לבן לקח את אחיו (בניו?) ממקום הגז, אסף את צאנו וחזר הביתה לחרן (מוכרחים לומר שלבן עבר דרך חרן, שהרי רק שם יכול היה לגלות שהתרפים נגנבו!). על פי זה, נמשכה דרך זאת גם כן שלושה ימים. כל אותם שלושה ימים "נמצא יעקב רחוק מלבן ששה ימים", שהרי מהירותם הייתה כמהירות הליכת הצאן. מסתבר שהרדיפה, לדעת רש"י, התחילה רק מאותו מקום שממנו יצא הנרדף, כלומר מחרן, ולא ממקום הגז. מחרן רדף לבן יום אחד, הוא היום השביעי לבריחת יעקב. ממילא נמצאים דברי רש"י כפשטם, 'דבר דבור על אופניו'.

כך משמע גם בדברי ראשונים. הריב"א מביא בשם החזקוני:

שכשפירש המגיד מיעקב ובא ללבן, לא רדף מיד אחר יעקב, אלא חזר למקומו ושהא ג' ימים. ובאותן ג' ימים הלך יעקב לדרכו, וכשלא מצא לבן את התרפים, רדף אחריו. נמצא כשרדף אחריו כבר הלך יעקב מהלך ששה ימים, ובשביעי לבריחתו השיגו לבן. הרי לך שהלך לבן ביום אחד כל מה שהלך יעקב בז' ימים, שהרי אף בשביעי היה הולך ומתרחק מלבן. 32

28. ח"ד שעוועל, פירושי רש"י לתורה, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ג, עמ' קיד.

29. ש"פ גלברד, לפשוטו של רש"י: בראשית, פתח תקווה תשמ"ג, עמ' 321 וכן שם בהערה 1.

30. ראה לעיל, הערה 6, וכן במהדורתו של מ"א מירקין, תל אביב תשי"ז, חלק ג, עמ' 148.

31. לפי פשטי המקראות אין חובה לומר, כרש"י, שהמגיד הלך שלושה ימים, שהרי נאמר רק "ויגד ללבן ביום השלישי". והמגיד ודאי לא התנהל לאטו לרגל צאן אשר ברגליו. אין זה משנה את עיקר חשבונו של רש"י: ביום השלישי הוגד ללבן, בשישי הגיע לחרן ובשביעי השיגו.

32. לפי כתב יד וטיקן 53. מובא אצל: י' גליס (מהדיר), ספר תוספות השלם: אוצר פירושי בעלי התוספות, חלק ג, ירושלים תשד"מ, עמ' קפד. אמנם גרסתנו בחזקוני שונה, כנזכר לעיל. מעין זה מובא גם להלן בעמ' קפה, בשם 'תוספות השלם'.

כן פירש גם רבנו בחיי (בראשית ל"א, כג). אמנם גרסתו ברש"י היא "שכל מה שהלך יעקב בששה ימים".

וכן הוא החשבון בפירוש המהרז"ו לדברי ר' חייא במדרש רבה פרשה עד ו, שהם המקור לדברי רש"י.

יש עוד להעיר, שלפי רמב"ן, כפי שגם הביא רבנו בחיי, הגרסה ברש"י היא, "מה שהלך יעקב בששה ימים הלך לבן ביום אחד".³³ איני יודע להלום גרסה זאת עם הכתוב המפורש "דרך שבעת ימים" ולא עם יתר דברי רש"י, אבל אילו יכולנו לקיים גרסה זאת, שוב הייתה ההקבלה למרדף פרעה שלמה יותר.

33. וכן מביא ברלינר, רש"י על התורה, פרנקפורט תרס"ה, עמ' 64, הערה ג, גם בשם מנחת יהודה.